

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i08.035>

ANDIJON MAHALLARI TOPONIMLARI

Yunusova Zarifaxon Abduvaxobovna

Andijon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi,

z.yunusova@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Andijon viloyatida mavjud mahallarning toponomik xususiyatlari va ularda etnonimlarning aks etgani taxlil etilgan. Andijon viloyati etnotoponimlari mahalliy etnoslarning o‘ziga xos xususiyatlari, joylashuvchi, xo‘jaligi va nomlanishida aks etgani hamda mustaqillik yillarida ham ushbu nomlar o‘z xolicha saqlab qolingani dala tadqiqotlarida ma‘lum bo‘ldi.

Kalit so‘zlar. Qishloq, mahalla, adigine, chirik, ichkilik, cho‘nbag‘ish, atake, sartar.

Kirish. Joy nomlari Markaziy Osiyo shahar va qishloqlarida o‘ziga xos, ma‘muriy boshqaruv shakliga xos hamda qadimiy an‘analarni mujassamlashtirgan xolda tuzilgan. Shaharning kichik dahalari, mahalla va mavzelarni nomlashda ham qadimiy an‘analar, qishloq xayotining o‘ziga xos tartiblari, aholining takribi hisobga olindi. Ba‘zan mahallani nomlashda aholining etnik tarkibi xisobga olingan bo‘lsa, ba‘zan mahalliy boshqaruv tartiblari ta‘sirida nomlandi.

Mustaqillik sharofati bilan O‘zbekiston shaharlari, qadimiy maskanlarini tarixini o‘rganishga qiziqish yanada ortdi. Chunonchi, eng qadimiy shaharlarning tamaddun yoshini aniqlash barobarida, mamlakatimiz davlatchilik, shaharsozlik va aholi o‘troq yashash manzilgohlarining qadimiy ildizlarini ilmiy o‘rganish hamda jamoatchilikka ma‘lum etish tarixning muhim vazifalaridan hisoblanadi. Endilikda O‘zbekistonning viloyat, qadimiy shahar, mahallalarining toponomik xususiyatlarini tadqiq etish va xulosalash dolzarb vazifalardan biridir. O‘zbekistonning Buxoro, Samarqand, Xiva, Termiz, Shahrisabz, Qarshi, Marg‘ilon, Toshkent kabi qadimiy shaharlarining yoshi halqaro miqyosda tan olinib, YuNESKO tashkiloti hamkorligida keng ko‘lamli tadbirlar tashkil etilmoqda. Xususan, Andijon shahri qadimiy xarobalarida bundan 2-2,5 mln yil avval aholi punktlari mavjudligi aniqlandi.

Tadqiqod metodi. Maqola etnografik bilimlar tizimida tahlil etilib, Andijon viloyatida olib borilgan dala tadqiqotlari, manbalarni qiyosiy taqqoslash, ilmiy adabiyotlar taxlili kabi metodlar foydalanildi.

Natija va muhokamalar. Andijon viloyati tarixining qadimiyligi mahalla nomlarida ham yaqqol aks etadi. O‘rta asr manbalarida qayd etilgan ko‘plab aholi punktlarining nomlari etnonimlar bilan bog‘liq bo‘lib, Sharqiy Turkistondagi Chig‘ilkent, Chig‘il-baliq va Uyg‘ur

qishloq, shuningdek, Yettisuvdagi Arg‘u, Yag‘mo, Chig‘il, Barsxon (*Barsgan*), Qipchoq (*Kimak*) kabi shaharlarning nomlari tyurk etnonimlari hisobalanadi[1]. Masalan, ba‘zi manbalarda Andijon toponimi “Andukon” *andi* etnonimidan kelib chiqqan deyiladi[2].

Xududiy bo‘linishlar Markaziy Osiyoning geografik makonlarida turlichadir. Masalan, *shahar, qishloq, ovul, daha, mavze, mahalla* va shunga o‘xshash xududiy bo‘linishlar Andijon viloyatida ham mavjud edi. Umumiy joy nomlardan biri “*qishloq*” bo‘lib, “*qishloq*” atamasi turkiy so‘zda “*qish mavsumida yashaladigan issiq joy*” ma’nosini bildirdi[3]. Xuddi shunday nomlar Kaspiy dengizining sharqiy sohilida o‘g‘uzlarning “Manqishlag‘ bandargohi”[4], “Manqishlag‘” joyi yoki “Mang‘ishloq” kabilarda tilga olinadi.

Andijon viloyati joy nomlarini bevosita aholining xo‘jalik mashg‘ulotlari, etnos nomlari, geografik sharoit hamda siyosiy mafkuraning ta‘sirida o‘zgarib borgan. Ammo joy nomlari millat tarixi, o‘ziga xos xususiyatlari, etnomadaniy identikligini yaqqol ko‘rsatib bergan.

Shuningdek, tarixda turli qabilarning ko‘chib kelishi, o‘rnashishi sabab ham shu etnos yoki millat nomi bilan bog‘liq bo‘lgan mahallalar paydo bo‘ldi. Abdu Razzoq Samarqandiyning mo‘g‘ul urug‘idan bo‘lmish “kadak” larning sharqqa qarab ko‘chib kelishi natijasida shu nomdagi mahallar tashkil etildi. Ularga “Qirlik”, “Chuvalachi (Juvalachi)”, “Kunji”, “Bug‘ra”, “Saroy”, “Nayman” kabilar misoldir[5].

Farg‘ona vodiysida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar hamda rus olimlarining xulosalariga asoslanib, Andijonning qadimgi manzilgohlarida aholi o‘troq dehqon jamoalari (Soymalitosh va So‘x yaqinidagi Yangiariqsoy qoyatosh suratlarida qo‘sh haydayotgan inson tasviri aniqlangan) faqat tabiiy suv bo‘ylarini o‘zlashtiribgina qolmasdan, suv chiqarish oson bo‘lgan daryo, soy bo‘ylaridan kichkina kanallar chiqarish yo‘li bilan xo‘jalik yuritgan, zirotchilarning makonlari suvga yaqin joylarning o‘zlashtirilishiga qarab alohida voha yoki guruh tarzida yashagani ma’lum bo‘ldi[6].

O‘zbekistonining turli mintaqalarida ko‘plab etnoslarning qo‘ni-qo‘shni, qarindosh urug‘ bo‘lib yashashi joy nomlarida ham aks etgan. Professor T.Shirinov Asaka nomini Farg‘onada miloddan avvalgi VI-V asrlarda yashagan sak qabilalari bilan bog‘laydi. Chunki bu qabilalar ba‘zi joylarda “*assakenlar*” nomi bilan ham yuritilgan. Ularda “*asvaka –ot, assaka-otliqlar*” ma’nosini bildirgan. Arxeolog olim B.Matboboev ushbu fakrlarni tasdiqlab, ushbu nomlarni vodiyni sharqiy qismidan torpilgan toshlarda ot tasvirini tushirish va nasldor otlarni yetishtirish bilan bog‘laydi. S. Qoraev Asaka tumanidagi Axtachi qishlog‘i nomi mo‘g‘ulcha “*ot tabibi(sinchi)*”, “*otboqar*” degan ma’noni bildirishini ta’kidlaydi[7]. Ushbu manba va dalillarga asoslanib, 1997 yil Asaka shahrining 60 yilligi munosabati bilan shahar qarshisi kirishda, yo‘l yoqasiga ot xaykali qo‘yildi.

Andijon viloyati Qirg‘iziston Respublikasi bilan Farg‘ona vodiysining sharqiy qismida, asosan sharq va janubi-sharq tarafdin tutashib, qariyb 409 kilometr masofada chegaradosh hisoblanadi. Bu chegara asosan Qirg‘izistonning O‘sh va Jalolobod viloyatlari hududlaridan o‘tgan bo‘lib, viloyatda Tyan-Shan va Oloy tog‘lari etaklarida yashaydigan “*adigine*”, “*chirik*”, “*ichkilik*”, “*cho‘nbag‘ish*”, “*atake*”, “*sartar*”[8] kabi yirigmadan ortiq

qirg‘iz qabilalari yashagan. Qirg‘iz etnonimi vodiyning mahalla, daha va tumanlarining nomlariga ta’sir etdi.

XIX asrning 80-yillarida Oltoy va Turkistonni sayohat qilgan peterburglik sharqshunos V.V.Radlov qurama urug‘larini o‘rganib, shunday yozadi: *“Toshkent va Xo‘jand oralig‘ida o‘zini qurama deb atovchi uncha katta bo‘lmagan tatar qabilasi yashaydi. Ular besh urug‘dan iborat: jaloyir, teleu, tama, jag‘albayli, taraqlilar. Qurama nomi ularga ko‘p qabilalardan tashkil topganligi sababli berilgan*[9]. Shuningdek, V.V.Radlov ekspeditsiyalarining zamonaviy xaritada yo‘nalishlar sxemalarini ham tuzib, toponimik va etnonimik manbalar, shuningdek, turli turkiy tillarga oid termin va so‘zlardan foydalanadi.

O‘zbek xalqi tarkibiga kirgan etnik guruhlardan biri bo‘lgan quramalarining katta urug‘larini va ularning ichki shajaralarini etnograf T.Fayziev aniqlab qurama so‘zi *“aralashganlar”* ma’nosini bildiradi deydi. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida o‘zbeklar tarkibiga kirgan quramalar Toshkent, Namangan va Andijon viloyatlarida yashaganlar. Quramaliklar tarkibida qadimiy va o‘rta asr turkiy qabilalarining quyidagi urug‘ vakillari bo‘lgan: *“jaloyir”, “kerayit”, “uyshun”, “qanjig‘ali”, “o‘ngut”, “yetti urug‘”, “telov”, “mo‘g‘ul”, “qang‘li”, “olchin”, “chig‘atoy”, “do‘rmon”, “qalmoq”, “tama”* va boshqalardir. Quramaliklarning ayrim guruhleri qozoq, qirg‘iz, qoraqalpoq va turkman xalqlari tarkibiga kirgan[10]. Andijon viloyati Oltinko‘l tumanida *“Uyshin”*, Shaxrixon tumanida *“Do‘rmon”* kabi mahalla nomlari aynan shu urug‘ nomlari bilan atalishi dala tadqiqotlarida ma’lum bo‘ldi[11].

XIII asrdan boshlab uyg‘urlarning Farg‘ona vodiysining ko‘plab shaharlariga kirib kelishi va o‘rnashishi boshlangan. Bu ko‘chish asta sekin uyg‘ur qishloqlarining paydo bo‘lishiga va ko‘plab joy nomlarining paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Qashqar nomli mahalla toponimlari Andijon viloyatining ko‘plab xududlarida mavjud bo‘ldi. Dastlab uyg‘urlar kelib o‘rnashgan qishloqlar *“Qashqarqishloq”* deb atalgan. Qashqarda Farg‘ona vodiysi, xususan Andijondan borgan aholini millatidan qat’iy nazar andijonlik deyishgan, qashqardan ko‘chib kelganlar esa, qashqarlik deb nomlangan.

Andijon viloyati aholisining etnik tarkibi juda qadimiy va murakkab bo‘lib, bu bevosita toponimlarda o‘z aksini topgan[12]. Quyidagi Andijon viloyatida hozirgi kunda mavjud bo‘lgan mahalla nomlari etnotoponimlari jadval ko‘rinishida tadqim etildi.

1-jadval

№	Mahalla nomi	Tuman	Mahallaning o‘ziga xos nomlanish xususiyati
1.	Qurama	Andijon	Etnotoponimlar
2.	Qashqar, Qashqarlik	Asaka, Izboskan, Shahrixon, Paxtaobod	
3.	Qipchoq	Oltinko‘l, Asaka	
4.	Qo‘rg‘irot	Asaka	
5.	Barlos	Buloqboshi	
6.	Qo‘g‘ay	Izboskan	
7.	Qoraqalpoq	Oltinko‘l	
8.	Uyg‘ur, Uyg‘urobod	Oltinko‘l, And.shah	

9.	Qurama	Xo‘jaobod, Asaka
10.	Nayman	Shahrixon
11.	Do‘rmon	Shahrixon
12.	Do‘lan	Shahrixon
13.	Tuyalas	Jalaquduq
14.	Cho‘nbog‘ich	Andijon
15.	Saroy	Shahrixon
16.	Yuzlar	Shahrixon
17.	Arg‘in	Asaka
18.	Axtachi	Asaka
19.	Baxrin	Asaka, Xo‘jaobod
20.	Markayuz	Asaka
21.	Tuyachi	Izboskan
22.	Ayronchi	Oltinko‘l
23.	Uyshin	Oltinko‘l
24.	Ko‘kto‘nlik	Paxtaobod
25.	Xidirsha	Xo‘jaobod

Xulosa. Xullas, Andijon viloyati mahalla toponimlarida etnik guruhlar nomlarining aks etishi mintaqada yashovchi millatlarning ko‘pligi, o‘zaro ahil qo‘shnichilik yo‘lga qo‘yilganligi, madaniy jarayonlar shiddatli shaklda kechganligidan dalolat beradi. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo‘lga kiritgach joy nomlarini milliy ruhda o‘zgartirish va an‘analar, milliy qadriyatlarni inobatga olish boshlandi. Albatta, etnik birliklar, aholi yashash joylarida istiqomat qiluvchi millatlarning salmog‘i ham inobatga olindi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Маҳмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони (Девони луғотит турк). 3 жилдлик. Таржимон ва нашрга тайёрловчи: Солиҳ Муталлибов. Т.: Фан, 1960. 1-жилд. - Б.66.
2. Тургунов А. К этимологии топонима Андижан // Из истории Средней Азии и Восточного Туркестана XV – XIX вв. Ташкент, 1987. С. 130 – 136.
3. Одинаев А.И. Топонимия и микропонимия центральной сады горной масчи (лингвистический аспект). Автореферат дисс. канд. фил. наук. Душанбе, 2018. 18 -с.
4. Маҳмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девониI-том. -Б. 432
5. Жалилов С. Бобур ва Андижон. Рисола, академик Б. Аҳмедов умумий таҳрири остида. Тошкент, 1993
6. Латынин Б. А. Работы в районе проектируемой электростанции на р. Нарыне в Фергане. ИГАИМК, вып. 110, 1935; С. П. Толстов. Основные вопросы древней истории Средней Азии. ВДИ, 1938. № 1, стр. 181; Ю. А. Заднепровский. Городище эйлатан (К вопросу о датировке памятника)//СА, № 3. Москва, 1960. 31-45 С; Шумалиф. Ашқал-тепе — новый памятник чувствской культуры в Фергане//СА. Москва, 1959. 216-219 С; Матбобоев Б. Х. Қадимги Фарғона давлати (Давань)// Ўзбекистан давлатчилиги тарихи очерклари. - Т., 2001.

7. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 1-том. 2000. –Б. 443.
8. Плоских В. Киргизы и Кокандское ханство. Фрунзе, 1977. -С. 131,
9. Радлов В.В. Из Сибири: Страницы дневника. – М.: Наука, 1989. – С. 376
10. Файзиев Т. Узбеки-Курама: В прошлом и настоящем. Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Ташкент: Академия наук Узбекской ССР, 1963. – С. 5-9.
11. Дала ёзувлари. Андижон вилояти Олитнкўл, Шахрихон тумани. 2025 йил
12. Низомов А., Раҳимова Г., Расулова Н. Топонимика. – Тошкент. Sharq, 2012. – 120 б.